

2. «Гоман» // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва: у 5 т. – Мінск, 1985. – Т. 2. – С. 112.
3. «Калоссе» // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва: у 5 т. – Мінск, 1985. – Т. 2. – С. 635.
4. «Наша ніва» // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва: у 5 т. – Мінск, 1987. – Т. 4. – С. 54.
5. Станкевіч Станіслаў Іосіфавіч // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 2001. – Т. 6. – С. 404.
6. Стаповіч (Стэповіч) Альбін Мацвеевіч // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 2001. – Т. 6. – С. 405.

Свякла В.В.

ТЭМАТЫЧНАЯ ГРУПА МАТЭРЫЯЛАЎ ПА БЕЛАРУСКІМ МОВАЗНАЎСТВЕ З РУКАПІСНЫХ ФОНДАЎ ЦЭНТРАЛЬнай НАВУКОВАй БІБЛІЯТЭКІ імя Я. КОЛАСА НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІі НАВУК БЕЛАРУСІ

Шэраг кірункаў дзейнасці Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі) звязаны з вырашэннем актуальных задач па інфармацыйным забеспячэнні айчыннага мовазнаўства. Бібліятэка актыўна камплектуецца літаратурай па беларускай лінгвістыцы, з удзелам супрацоўнікаў ЦНБ НАН Беларусі падрыхтаваны чатыры выпускі навукова-дапаможнага бібліяграфічнага паказальніка «Беларускае мовазнаўства» [3–6], у навукова-бібліяграфічным адзеле створана і рэгулярна папаўняецца аднайменная бібліяграфічная база даных [2].

Разам з тым доўгі час не карысталіся асаблівай увагай матэрыялы па беларускім мовазнаўстве, што ўваходзяць у склад рукапісных архіўных фондаў, якія захоўваюцца ў адзеле рэдкіх кніг і рукапісаў (АРКіР) ЦНБ НАН Беларусі. Яны не разглядаліся як асобная тэматычная група, не былі сфармуляваны крытэрыі, якія вылучалі б іх з агульнага масіву архіўных дакументаў, што

захоўваюцца ў бібліятэцы, не надавалася значэнне іх уліку і пытанням іх фондавай прыналежнасці. Рукапісныя матэрыялы па беларускім мовазнаўстве не даследаваліся на прадмет выдання або публікацыі, не выяўляліся найбольш каштоўныя дакументы гэтай тэматыкі. Недастаткова ўвагі звярталася на асаблівасці выкарыстання матэрыялаў па беларускай лінгвістыцы ў мінулым і на сучасным этапе. Усе пералічаныя аспекты, звязаныя з дакументамі названай тэматычнай групы з фондаў ЦНБ НАН Беларусі, сёння выклікаюць вялікую колькасць пытанняў, і гэта вымушае звярнуць на іх пільную ўвагу, выклікае неабходнасць іх навуковага даследавання.

Групу матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве, якія разглядаюцца ў гэтым артыкуле, складаюць:

- навуковыя працы (артыкулы, даклады, манаграфіі, кандыдацкія і доктарскія дысертацыі і г. д.), прысвечаныя праблемам узнікнення і развіцця беларускай мовы, даследаванню беларускай мовы (як літаратурнай, так і дыялектнай), яе розных структурных узроўняў (фанетыкі, марфалогіі, словаўтварэння, сінтаксісу, лексікалогіі, анамастыкі, стылістыкі, культуры мовы і інш.) у гістарычным і сучасным аспектах;

- лінгвістычныя слоўнікі і матэрыялы да іх (лексічныя спісы, картатэкі і інш.);

- рэцэнзіі і водгукі на працы па беларускім мовазнаўстве;

- падручнікі і метадычныя дапаможнікі па беларускай мове;

- матэрыялы аб жыцці і дзейнасці беларускіх мовазнаўцаў (біяграфіі, аўтабіяграфіі, успаміны, дакументы, якія датычацца навуковай і выкладчыцкай дзейнасці айчынных лінгвістаў і г. д.);

- дакументы, што адносяцца да дзейнасці ўстаноў і арганізацый, якія займаліся праблемамі беларускага мовазнаўства;

- дакументы, якія маюць дачыненне да напісання, складання, выдання і публікацыі розных прац па беларускай лінгвістыцы.

Не ўвайшлі ў лік матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве наступныя групы дакументаў:

- навуковыя працы беларускіх лінгвістаў па праблемах агульнага мовазнаўства, вывучэння славянскіх і іншых моў;

– даследаванні, прысвечаныя творчасці айчынных пісьменнікаў, перакладчыкаў, у якіх закранаюцца пытанні мовы пісьменніка і мовы перакладу;

– перапіска айчынных вучоных-лінгвістаў.

Зрэшты, толькі першая з гэтых груп дакументаў не разглядаецца ў артыкуле прынцыпова¹. Пры гэтым некаторыя падобныя дакументы згадваюцца тут, напрыклад: працы па агульным мовазнаўстве і славістыцы, улічаныя ў айчыннай бібліяграфіі па беларускім мовазнаўстве, а таксама працы, якія маюць відавочныя ўказанні на тое, што яны закранаюць пытанні вывучэння беларускай мовы².

Для ўключэння ж двух іншых груп дакументаў у лік матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве няма сур'ёзных перашкод. У гэтым артыкуле яны пакінуты па-за ўвагай галоўным чынам таму, што патрабуюць або пэўных намаганняў па выяўленні іх у фондах, або дэтальнага даследавання на прадмет наяўнасці ў іх змесце фактаў, якія маюць дачыненне да беларускай лінгвістыкі. У перспектыве ж відавы склад групы матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве з фондаў ЦНБ НАН Беларусі можа быць пашыраны менавіта за іх кошт.

Дакументы, якія адпавядаюць пералічаным умовам адбору, прысутнічаюць у складзе як мінімум 190 адзінак захоўвання з рукапіснага фонду ЦНБ НАН Беларусі. Найбольшую ўдзельную вагу такія адзінкі захоўвання маюць у асабістых архівах беларускіх мовазнаўцаў І. Ваўка-Левановіча³, І. Бялькевіча⁴, у меншай ступені – А. Багдановіча⁵ і Р. Ключава⁶. Даволі значная колькасць дакументаў прысвечана пытанням беларускай лінгвістыкі ў архівах беларускіх пісьменнікаў, акадэмікаў НАН Беларусі К. Кра-

¹ Такого ж падыходу прытрымліваюцца і складальнікі бібліяграфічнага паказальніка «Беларускае мовазнаўства» [4, с. 5].

² Аналагічны прынцып выкарыстоўваецца і для прац па творчасці беларускіх пісьменнікаў.

³ Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў. – Фонд 34. – Воп. 1.

⁴ Там жа. Фонд 38. Воп. 1.

⁵ Там жа. Фонд 12. Воп. 1.

⁶ Там жа. Фонд 63. Воп. 1.

півы⁷ і П. Глебкі⁸. Некалькі менш матэрыялаў па айчынным мовазнаўстве знаходзіцца ў архівах іншых асоб, што абумоўлена асаблівасцямі ўласнай лінгвістычнай дзейнасці фондаўтваральніка (архівы Я. Драздовіча⁹, М. Пецюкевіча¹⁰) ці іншымі прычынамі (архівы Я. Дылы¹¹, У. Дубоўкі¹², М. Улашчыка¹³). Ёсць таксама дакументы гэтай тэматычнай групы і ў фондзе «Калекцыя матэрыялаў па гісторыі, навуцы, культуры»¹⁴.

Пачынае спіс асабістых архіваў беларускіх мовазнаўцаў з фондаў ЦНБ НАН Беларусі архіў *Юсіфа Васілевіча Ваўка-Левановіча* (1891–1943) – даследчыка гісторыі беларускай мовы і беларускай дыялекталогіі, выкладчыка БДУ, навуковага сакратара Камісіі па складанні гістарычнага слоўніка беларускай мовы. У склад фонду ўвайшлі наступныя матэрыялы па беларускім мовазнаўстве:

– навуковыя працы І. Ваўка-Левановіча: артыкулы «Форма прошлага ў будучым (буду-ль) у мове дакумэнтаў “Літоўскай метрыкі”» [10; асобны адбітак: 11]¹⁵, «Важнейшыя рысы гаворкі вёскі Татаркавічы і гаворак ваколільных вёсак» [13], «Аб прынцыпах і метадах укладання гістарычнага слоўніка беларускай мовы» [12], «Кароткія ўвагі на некаторыя помнікі беларускай мовы ў Ленінградзе» [9], матэрыялы да працы «Беларускае аканне» [16];

– матэрыялы дзейнасці І. Ваўка-Левановіча ў якасці выкладчыка беларускай мовы ў БДУ: вучэбныя праграмы, канспекты лекцый і семінараў па гісторыі беларускай мовы. Асаблівае месца сярод дакумэнтаў гэтай групы займае рукапіс навучальнага дапа-

⁷ Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў. – Фонд 22. Воп. 1–2.

⁸ Там жа. Фонд 24. Воп. 1.

⁹ Там жа. Фонд 2. Воп. 1.

¹⁰ Там жа. Фонд 60. Воп. 1.

¹¹ Там жа. Фонд 39. Воп. 1.

¹² Там жа. Фонд 14. Воп. 1.

¹³ Там жа. Фонд 44. Воп. 1.

¹⁴ Там жа. Фонд 23. Воп. 1.

¹⁵ Публ.: [10]; асобны адбітак: [11]. Тут і далей даты апублікаваных дакумэнтаў у тэксце артыкула не падаюцца, калі яны супадаюць з датай публікацыі або выдання.

можніка «Лекцыі па гісторыі беларускай мовы» [14; 15], у якім аўтар выклаў першую частку (уступ і фанетыка) універсітэцкага курса, прачытанага студэнтам этналагічна-лінгвістычнага аддзялення педагагічнага факультэта БДУ [19; 20];

– матэрыялы навуковых дыскусій навукоўца з іншымі лінгвістамі па важных пытаннях беларускага мовазнаўства. Сярод іх заслугоўвае ўвагі матэрыял, падрыхтаваны І. Ваўком-Левановічам да дыскусіі, выкліканай яго дакладам «О некоторых важнейших недостатках белорусского литературного языка» (1930)¹⁶, які ўяўляе сабою адказ вучонага на крытыку гэтага даклада і яго лінгвістычнай дзейнасці ў цэлым з боку беларускіх мовазнаўцаў (Я. Лёсіка, С. Некрашэвіча, П. Бузука і інш.). Машынапісны тэкст гэтага неапублікаванага даклада таксама захоўваецца ў АРКІР ЦНБ НАН Беларусі¹⁷.

У архіве *Анатоля Васілевіча Багдановіча* (1888–1969) – беларускага і рускага мовазнаўца, дацэнта кафедры беларускай мовы БДУ, сакратара Арфаграфічнай камісіі і Камісіі беларускай літаратурнай мовы пры Інбелкульце – матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве значна менш. Храналагічныя межы гэтага фонду даволі шырокія, але большасць дакументаў не мае дачынення да беларускай лінгвістыкі, паколькі яны датаваны другой паловай 1930-х гг. і больш познім часам, калі А. Багдановіч жыве на тэрыторыі РСФСР і УССР і займаўся галоўным чынам праблемамі вывучэння рускай мовы.

Сярод прац А. Багдановіча па беларускім мовазнаўстве, што захоўваюцца ў яго архіве, варта назваць артыкул «Аб неўстаноўленых выпадках нашага правапісу» [1], а таксама працы па параўнальнай гістарычнай граматыцы і гістарычнай фанетыцы ўсход-

¹⁶ Аўтар лічыць, што менавіта гэты матэрыял уваходзіць у склад адзінкі захоўвання, якая пры навуковым апісанні атрымала загаловак «Материалы ... лингвистической дискуссии, возникшей в связи с обсуждением “Праграмы семінарскіх заняткаў на 4-м курсе” Беларускаго Государственного университета» [48]. На думку аўтара, дадзены загаловак не адпавядае зместу адзінкі захоўвання. – В. С.

¹⁷ Больш падрабязна пра даклад і дыскусію гл. [19, с. 126–127; 20, с. 123].

неславянскіх моў: «Общая историческая основа личных местоимений в родственном русском, украинском и белорусском языках» [7] і «Общие исторические основы развития консонантов в восточнославянских языках. Палатализация согласных»¹⁸.

Значнае месца ў спадчыне А. Багдановіча займае «Самавучыцель па беларускай мове», які аўтар азначае як навучальны дапаможнік «для асоб, якія добра ўладаюць рускай мовай і знаёмы з яе граматыкай» [18]. Нявыдадзены ў свой час «Самавучыцель...» сёння існуе толькі ў рукапісным варыянце¹⁹.

Сярод іншых дакументаў архіва А. Багдановіча выклікаюць цікавасць успаміны фондаўтваральніка аб рабоце ў Беларусі пад назваю «Мае запісы», якія ўтрымліваюць звесткі аб этапах мовазнаўчай дзейнасці вучонага ў 1920-я – першай палове 1930-х гг., у тым ліку і інфармацыю пра яго неапублікаваныя працы «Матэрыялы да гісторыі беларускай графікі» і «Беларускі правапіс і яго рэформа».

Асабісты архіў беларускага лексікографа і дыялектолага *Івана Кандратавіча Бялькевіча* (1883–1960) у параўнанні з іншымі архівамі мовазнаўцаў, якія захоўваюцца ў ЦНБ НАН Беларусі, мае найбольш аднародны склад. Гэта тлумачыцца тым, што ў гісторыю беларускага мовазнаўства І. Бялькевіч увайшоў як стваральнік адной значнай працы – «Краёвага слоўніка усходняй Магілёўшчыны» [8]. Гэта буйное лексікаграфічнае выданне, якое ўключае каля 20 тыс. лексем (як рэгіянальных, так і агульнаўжывальных), прысутнічае ў фондзе ў выглядзе рукапісных і машынапісных экзэмпляраў, а таксама ў форме рабочых картатэк, агульных лексічных аб'ём якіх прыблізна супадае з лексічным аб'ёмам выдання.

Іншыя лінгвістычныя матэрыялы з гэтага фонду таксама так ці інакш звязаны з «Краёвым слоўнікам усходняй Магілёўшчыны». Гэта дакументы, што датычацца выдання слоўніка, артыкулы пра яго розных аўтараў, рэцэнзіі на гэтае выданне. Верагодна, мае дачыненне да згаданага слоўніка і тлумачальная запіска да слоўнікава-тэрміналагічнага матэрыялу, сабранага па Калінкавіцкім раёне Т. Нікалаевым, і складзены ім жа слоўнік мужчынскіх і жаночых

¹⁸ Не апубл. Гл.[17, с.139; 18, с. 34].

¹⁹ Больш падрабязна пра яго гл. [17, с. 131–135; 18, с. 28–30].

чых імён (144 імені), ужывальных у гэтым раёне. Хутчэй за ўсё, гэты матэрыял быў сабраны з мэтай уключэння ў слоўнік І. Бялькевіча.

З іншых лінгвістычных матэрыялаў у архіве І. Бялькевіча прысутнічае невялікая (каля 350 слоўнікавых адзінак) картатэка дыялектнай лексікі, запісанай фондаўтваральнікам на Слонімшчыне, верагодна, у першай палове 1920-х гг.

Сярод матэрыялаў па беларускай лінгвістыцы, якія ўваходзяць у склад асабістага архіва айчыннага лінгвіста, вучонага ў галіне сінтаксісу, пунктуацыі, лексікалогіі, стылістыкі *Рыгора Нічыпаравіча Ключава* (1916–1990), прысутнічаюць два машынапісныя экзэмпляры неапублікаванай манаграфіі «Асновы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі» (1978–1979; 1982), складзеныя Р. Ключавым рэцэнзіі на шэраг буйных лінгвістычных выданняў, доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый²⁰.

Вялікая колькасць дакументаў, якія адносяцца да беларускага мовазнаўства, захоўваецца ў архівах пісьменнікаў, акадэмікаў НАН Беларусі *Кандрата Кандратавіча Крапівы* (1896–1991) і *Пятра Фёдаравіча Глебкі* (1905–1969). Фонд «Кандрат Крапіва» ўключае ў сябе шэраг артыкулаў і тэкстаў дакладаў фондаўтваральніка, прысвечаных пытанням узаемадзеяння мовы і грамадства, культуры мовы, моўнай нормы, узаемадачынненняў літаратурнай мовы і дыялектаў, правапісу, мовы пісьменнікаў і гэтак далей: «Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы» [31; 32], «Аб прынцыпах удакладнення беларускага правапісу» [29], «Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства» [30], «Ці будзем мы ездзіць па левым баку?» [33]. Большасць прац К. Крапівы па пытаннях мовазнаўства з яго асабістага архіва апублікаваны, але ёсць і неапублікаваныя. Так, адсутнічаюць звесткі пра публікацыю недатаванага артыкула «Як мы пішам?».

Шэраг дакументаў у архіве К. Крапівы датычыцца выдання і перавыдання «Руска-беларускага слоўніка» [38] і работы Тэрміналагічнай камісіі пры Беларускай савецкай энцыклапедыі, якую фондаўтваральнік узначальваў у 1968–1973 гг. Акрамя таго, у фондзе захоўваюцца водзвывы пісьменніка на дысертацыйныя работы па беларускай лінгвістыцы, а таксама сабраная К. Крапі-

²⁰ Больш падрабязна пра склад архіва Р. Ключава гл. [21, с. 227].

вой калекцыя аўтарэфератаў дысертацый, брашур, асобных адбіткаў прац айчынных мовазнаўцаў.

У склад архіва П. Глебкі ўваходзяць яго артыкулы, тэксты дакладаў і выступленняў, прысвечаныя галоўным чынам беларускаму правапісу, мове беларускіх пісьменнікаў, пытанням культуры мовы, моўнай нормы, ролі майстроў слова ў развіцці і ўдасканаленні літаратурнай мовы, праблемам беларускай лексікаграфіі: «Аб правапісе» (1952) [24], «Нататкі пра творчасць Максіма Лужаніна» [26], «Аб мове пачынаючых пісьменнікаў» [22], «Аб мове Янкі Купалы» [23], «Нататкі пра беларускую літаратурную мову» [25], «Праблемы навуковай работы над перакладным руска-беларускім слоўнікам» [27] і інш. Лінгвістычныя працы П. Глебкі ў яго архіве прысутнічаюць як у выглядзе асобных дакументаў, так і ў складзе машынапіснага экзэмпляра зборніка «Пытанні гісторыі, філалогіі, мастацтва» [28], падрыхтаванага пасля смерці акадэміка.

Вялікая колькасць матэрыялаў адносіцца да работы П. Глебкі па стварэнні ўжо памянёнага «Руска-беларускага слоўніка». Гэта дакументы справаводчага (планы, справаздачи), метадычнага (інструкцыі па складанні, заўвагі да апрацоўкі лексікі) і ўласна лексікаграфічнага (накіды слоўнікавых артыкулаў, спісы слоў) характару.

Таксама тут захоўваюцца некаторыя дакументы, што датычацца рэформ беларускага правапісу 1933 і 1957 гг. і ўдзелу П. Глебкі ў працэсе арфаграфічнага рэфармавання: праект Саўнаркома і Урадавай камісіі БССР 1940 г. аб унясенні змен і паправак у беларускі правапіс; праект удакладненняў і змен беларускага правапісу, падрыхтаваны арфаграфічнай камісіяй Акадэміі навук БССР (1957); тэксты выступленняў паэта, акадэміка па пытаннях беларускай арфаграфіі. Нарэшце, у архіве пісьменніка выяўляецца нямала як яго ўласных водзываў на дысертацыі і іншыя навуковыя працы, прысвечаныя пытанням беларускага мовазнаўства, так і лінгвістычных прац, перададзеных П. Глебку на рэцэнзію рознымі асобамі.

З некаторай доляй умоўнасці да матэрыялаў па беларускай лінгвістыцы можна аднесці асобныя дакументы, што ўваходзяць у склад фондаў, утвораных асобамі, якія не былі прафесійнымі

мовазнаўцамі, алё ў іх біяграфіі мелі месца факты такога роду лінгвістычнай дзейнасці, як збіранне дыялектнай лексікі. Размова ідзе пра архівы мастака *Язэпа Нарцызавіча Драздовіча* (1888–1954) і этнографа, грамадскага і культурнага дзеяча, літаратара *Мар’яна Язэпавіча Пецюкевіча* (1904–1983).

У фондзе Я. Драздовіча захоўваюцца два дакументы, якія маюць дачыненне да яго дзейнасці як да збіральніка дыялектнай лексікі. Першы з іх – сшытак з запісамі лексікі гаворак Піншчыны (1926). Асноўная маса ўключанага ў яго матэрыялу згрупавана складальнікам у лексіка-семантычныя групы: назвы жывёл і раслін, частак цела і ўнутраных органаў чалавека, прадметаў побыту, прыродных аб’ектаў і г. д. Частка сабранай Я. Драздовічам лексікі падаецца ў выглядзе табліцы, дзе да агульнаўжывальнай беларускай лексемы (або слова, ужытага ў яе якасці складальнікам) прыводзяцца яе народна-дыялектныя эквіваленты, зафіксаваныя ў розных населеных пунктах рэгіёна.

Другім дакументам такога роду з’яўляецца картатэка народнай лексікі Дзісеншчыны, датаваная 1927 г. Вельмі верагодна, гэта толькі невялікая частка дыялектнага матэрыялу, сабранага мастаком у гэтым рэгіёне, бо яна ўключае ў сябе ўсяго 172 словы, вылучаныя паводле алфавіту (напрыклад, *боб – бярэсіна*). Надпіс, зроблены Я. Драздовічам на картатэцы, дазваляе сцвярджаць, што слоўнікавы матэрыял збіраўся для Беларускага навуковага таварыства ў Вільні. Гэтая картатэка, як і запісы дыялектнай лексікі Піншчыны, разам з вузкарэгіянальнымі словамі ўключае даволі вялікую колькасць агульнаўжывальных лексем. Разам з тым тут у параўнанні з папярэднім лексічным зборам складальнікам істотна палепшаны спосаб падачы матэрыялу: удасканалена апісанне лексічных значэнняў слоў, дададзены прыклады іх ужывання, уведзена абазначэнне націску ў словах.

Язэп Драздовіч спрабаваў стварыць работы тэрміналагічнага характару, аб чым сведчаць такія дакументы з яго архіва, як сабраны мастаком «Падрыхтовачны матар’ял для беларускага слоўніка» (1921), што ўключае тэрміналагічную лексіку па геаграфіі і геалогіі, батаніцы і аграноміі, псіхалогіі і іншых галінах ведаў, а таксама недатаваны рукапісны слоўнік «Беларуска-расейская тэрміналогія па анатоміі і фізіялёгіі цела чалавека», які фак-

тычна ўяўляе сабой перакладны слоўнічак агульнаўжывальных назваў частак цела чалавека, знешніх і ўнутраных органаў і, у значна меншай ступені, фізіялагічных працэсаў.

У архіве М. Пецюкевіча захоўваецца картатэка, сабраная фондаўтваральнікам з мэтай стварэння дыялектнага слоўніка вёскі Цяцеркі Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці, названага аўтарам «Słownik gwary ciecierskiej. Leksemy rzadko używane. Z mowy moich rodziców i prodków: Слоўнік цяцерскіх гаворак. Рэдкаўжывальныя лексемы. З мовы маіх родзічаў і продкаў» (здзейсніць яго выданне М. Пецюкевіч не здолеў). Картатэка ўключае каля 1550 картак, з якіх больш за 900 фіксуюць лексічныя адзінкі, а астатнія адлюстроўваюць фразеалагізмы, а таксама рознага роду ўстойлівыя выразы і спалучэнні слоў і нават малыя фальклорныя жанры (фразеалагізмы, выслоўі, праклёны, лаянкі, прыказкі, загадкі). Устаноўка на запіс рэдкаўжывальных слоў дазволіла М. Пецюкевічу стварыць лексічны збор, у якім дыялектныя лексемы маюць істотную перавагу над агульнаўжывальнымі. У слоўнікавых артыкулах падаецца тлумачэнне семантыкі слоў і ілюструецца іх ужыванне. Пры гэтым часта сцісласць і недасканаласць тлумачэння значэння слова (для ўстойлівых выказаў і спалучэнняў слоў гэты кампанент, як правіла, зусім адсутнічае) кампенсуецца шырынёй кантэксту яго ўжывання.

Невялікая колькасць матэрыялаў па беларускай лінгвістыцы выяўлена ў складзе фонду «*Калекцыя матэрыялаў па гісторыі, навуцы, культуры*». Сярод іх артыкулы айчыннага мовазнаўца А. Бірылы. Праўда, сярод іх толькі адзін – «О происхождении названия столицы Белоруссии – города Минска» (каля 1974)²¹ без усялякіх агаворак можна аднесці да групы матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве.

Пэўную цікавасць выклікае машынапісны зборнік «Переводы из произведений Л.Н. Толстого на говоры Полесья» (1983). Яго стваральнік, вядомы дыялектолаг Ф. Клімчук, знаходзіць наватарскі падыход да задачы фіксацыі і захавання ўзораў жывых народных гаворак Беларускага і Украінскага Палесся, вырашаючы яе праз стварэнне зборніка перакладаў творчасці класіка рускай

²¹ Звесткі пра публікацыю адсутнічаюць.

літаратуры на палескія гаворкі, выкананых жыхарамі рэгіёна і людзьмі, добра знаёмымі з асаблівасцямі мясцовых гаворак.

Адзінкавыя або нешматлікія матэрыялы па беларускім мовазнаўстве знаходзяцца ў фондах грамадскага дзеяча *Восіна Лявонавіча Дылы* (1880–1973), пісьменніка *Уладзіміра Мікалаевіча Дубоўкі* (1900–1976), гісторыка *Мікалая Мікалаевіча Улашчыка* (1906–1986).

Варта таксама адзначыць, што значная частка дакументаў па беларускім мовазнаўстве адносіцца да ліку нядаўніх паступленняў і тых, якія не прайшлі навуковую і тэхнічную апрацоўку. Сярод іх заслугоўваюць увагі:

– матэрыялы навуковай дзейнасці супрацоўніка аддзела дыялекталогіі Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі С. Грыгор’ева, неапублікаваныя пры жыцці вучонага: матэрыялы да віцебскага і ўсходнепалескага абласных слоўнікаў, слоўніка вёскі Старынка Шумілінскага раёна Віцебскай вобласці, картатэка «Караняслоў Віцебшчыны» і інш.;

– дакументы, якія раней належалі вядомаму беларускаму мовазнаўцу М. Судніку. Сярод іх выклікае цікавасць дакумент мемуарна-аўтабіяграфічнага характару «Воспоминания моей жизни», аўтарам якога з’яўляецца філолаг, этнограф, лексікограф, фалькларыст І. Насовіч, складальнік «Словаря белорусского наречия» – самага значнага беларускага слоўніка XIX ст. (праўда, дзейнасці І. Насовіча-мовазнаўца прысвечана толькі невялікая частка мемуараў). На аснове гэтага дакумента падрыхтавана частковая публікацыя тэксту ўспамінаў [35–37]²².

Такім чынам, група матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве з фондаў АРКіР ЦНБ НАН Беларусі ўяўляе сабой не вельмі шматлікі, але досыць разнародны ў храналагічных, тэматычных і відавых адносінах дакументальны пласт. Як паказвае зроблены тут агляд, гэтыя дакументы паслужылі асновай для шэрага выданняў і публікацый, якія занялі прыкметнае месца ў бібліяграфіі айчыннай лінгвістыкі. Выкарыстоўваліся яны і як крыніца прац па гісторыі мовазнаўства, і як матэрыял да біяграфій айчынных

²² Больш падрабязна пра гэты дакумент гл. [39, с. 382] і ў заключным слове Т.М. Судніка да яго публікацыі [34].

лінгвістаў. Праўда, адбывалася гэта галоўным чынам або пры жыцці фондаўтваральнікаў, або пасля іх смерці, але да паступлення іх асабістых архіваў у бібліятэку. На жаль, на дадзеным этапе інтарэс карыстальнікаў ЦНБ НАН Беларусі да гэтай тэматычнай групы дакументаў надзвычай сціплы: настолькі, што няма сэнсу казаць пра тое, якія дакументы карыстаюцца найбольшым попытам, а таксама пра перавагу тых ці іншых мэт іх выкарыстання. Такую сітуацыю абумоўлівае цэлы комплекс прычын, самымі істотнымі сярод якіх выглядаюць:

- апублікаванасць вялікай колькасці дакументаў;
- невысокая актуальнасць шэрага дакументаў на сучасным этапе развіцця беларускай лінгвістычнай навукі;
- даступнасць для выкарыстання дакументаў з некаторых фондаў да іх паступлення ў бібліятэку (у перыяд іх захоўвання ў хатніх архівах аўтараў і іншых асоб, у розных установах і г. д.);
- неапрацаванасць некаторых патэнцыяльна прывабных для карыстальнікаў дакументаў;
- недастатковая інфармаванасць карыстальнікаў аб наяўнасці ў фондах тых ці іншых дакументаў разгледжанай тэматычнай групы.

Разам з тым нельга сцвярджаць, што магчымасці выкарыстання матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве на сучасным этапе і ў перспектыве канчаткова вычарпаны. Дагэтуль недастаткова вывучаны неапублікаваныя навуковыя працы па беларускай лінгвістыцы, якія захоўваюцца ў фондах бібліятэкі. Яны, як і іншыя дакументы (матэрыялы аб жыцці і дзейнасці айчынных лінгвістаў, працы навучальна-метадычнага характару, матэрыялы лінгвістычных дыскусій і інш.), і праз дзесяцігоддзі пасля іх узнікнення могуць выкарыстоўвацца не толькі ў якасці крыніцы навуковых даследаванняў, але і як аснова тэкставых публікацый і нават асобных выданняў. Працягваюць заставацца нявыкарыстанымі багатыя зборы дыялектнай лексікі і іншага слоўнікавага матэрыялу. Не атрымала належнай ацэнкі дзейнасць у галіне мовазнаўства некаторых асоб, чые архівы захоўваюцца ў бібліятэцы. З гэтага вынікае, што перспектывы выкарыстання матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве з фондаў ЦНБ НАН Беларусі досыць шырокія, а дакументы названай тэматыкі могуць зацікавіць карыстальнікаў самых розных катэгорый: прафесійных лінгвістаў, гісторы-

каў айчыннага мовазнаўства, архівістаў, прадстаўнікоў сродкаў масавай інфармацыі і г. д. Існуюць і галіны іх магчымага выкарыстання бібліятэкай: навукова-даследчая дзейнасць, папулярызацыя дакументаў праз сродкі масавай інфармацыі і шляхам выставачнай дзейнасці. Галоўнай жа задачай ЦНБ НАН Беларусі ў дачыненні да рукапісных архіўных матэрыялаў па беларускім мовазнаўстве застаецца іх далейшае выяўленне, якасная навуковая апрацоўка і інфармаванне аб іх патэнцыяльных карыстальніках.

ЛІТАРАТУРА

1. **Багдановіч, А. В.** Аб неўстаноўленых выпадках нашага правапісу // Польшча. – 1925. – № 7. – С. 153–164.

2. **Беларускае мовазнаўства** : бібліягр. база даных [Электронны рэсурс] / Цэнтр. навук. б-ка імя Я. Коласа Нац. акад. навук Беларусі, Навук.-бібліягр. аддзел. – Мінск : ЦНБ НАН Беларусі, 1996. – № ДР 1200300272.

3. **Беларускае мовазнаўства** : бібліягр. паказ. (1825–1965) / Акад. навук Беларус. СССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа, Фундам. б-ка імя Я. Коласа ; рэд. Л. М. Шакун ; склад.: А. Д. Васілеўская [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967. – 416 с.

4. **Беларускае мовазнаўства** : бібліягр. паказ. (1966–1975) / Акад. навук Беларус. СССР, Фундам. б-ка імя Я. Коласа ; склад.: А. Д. Васілеўская, Я. М. Рамановіч ; рэд. М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 352 с.

5. **Беларускае мовазнаўства** : бібліягр. паказ., 1986–1991 / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр. навук. б-ка імя Я. Коласа, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; склад.: А. У. Каратышэўская, А. У. Трацякова ; навук. рэд. В. П. Русак. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 483, [1] с.

6. **Беларускае мовазнаўства** : бібліягр. паказ., 1976–1985 / АН Беларусі, Цэнтр. навук. б-ка імя Я. Коласа ; склад.: А. Д. Васілеўская, Я. М. Рамановіч ; навук. рэд. А. І. Падлужны. – Мінск : ЦНБ НАН Беларусі, 1993. – 556, [3] с.

7. **Богданович, А. В.** Общая историческая основа личных местоимений в родственных русском, украинском и белорусском языках // Наукові записки / Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н. К. Крупської. – 1956. – Вып. 5. – С. 125–138.

8. **Бялькевіч, І. К.** Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 511 с.

9. **Воўк-Левановіч, О. В.** Кароткія ўвагі на некаторыя помнікі беларускае мовы ў Ленінградзе // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кн. 9 : Працы клясы філэлегіі, т. 2. / Беларуская Акадэмія навук. – 1929. – С. 117–158.

10. **Воўк-Левановіч, О.** Форма прошлага ў будучым (буду-ль) у мове дакумэнтаў «Літоўскай мэтрыкі» // Працы БДУ. – 1927. – Т. 16. – С. 68–78.

11. **Воўк-Левановіч, О.** Форма прошлага ў будучым (буду-ль) у мове дакумэнтаў «Літоўскай мэтрыкі». – Мінск, 1927. – 13 с.

12. **Воўк-Левановіч, О. В.** Аб прынцыпах і мэтодах укладання Гістарычнага Слоўніка Беларускае Мовы // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кн. 9 : Працы клясы філэлегіі, т. 2 / Беларуская Акадэмія навук. – 1929. – С. 1–19.

13. **Воўк-Левановіч, О. В.** Важнейшыя рысы гаворкі вёскі Татаркавічы і гаворак ваколчных вёсак // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Кн. 2 : Працы клясы філэлегіі, т. 1 / Інстытут беларускай культуры. 1928. – С. 147–188.

14. **Воўк-Левановіч, О. В.** Лекцыі па гісторыі беларускае мовы : Курс, чытаны ў БДУ ў 1925–1927 гг. Уступ і фанетыка. – Мінск, 1927. – 307 с.

15. **Воўк-Левановіч, О. В.** Лекцыі па гісторыі беларускай мовы. – Мінск : Народная асвета, 1994. – 205 с.

16. **Воўк-Левановіч, Я.** Беларускае аканне : матэрыялы да акад. канф. па рэформе правапісу і азбукі / Ін-т беларус. культуры, Секц. беларус. мовы і літ. – Мінск : [Б. в.], 1926. – 23 с.

17. **Германовіч, І. К.** / І. К. Германовіч, А. В. Багдановіч // Беларускія мовазнаўцы : Нарысы жыцця і навуковай дзейнасці. – Мінск : выд-ва «Універсітэцкае», 1985. – С. 127–140. – Бібліягр.: с. 139–140.

18. **Германовіч, І. К.** Багдановіч Анатоль Васільевіч // Беларускія мовазнаўцы. У 2 т. Т. 1. – Мінск : БДУ, 2006. – С. 25–35. – Бібліягр.: с. 34–35.

19. **Германовіч, І. К.** Воўк-Левановіч Юсіф Васільевіч // Беларускія мовазнаўцы. У 2 т. Т. 1. – Мінск : БДУ, 2006. – С. 120–130. – Бібліягр.: с. 129–130.

20. **Германовіч, І. К.** І. В. Воўк-Левановіч // Беларускія мовазнаўцы : Нарысы жыцця і навуковай дзейнасці. – Мінск: выд-ва «Універсітэцкае», 1985. – С. 115–126. – Бібліягр.: с. 125–126.

21. **Германовіч, І. К.** Клюсаў Рыгор Нічыпаравіч // Беларускія мовазнаўцы. У 2 т. Т. 1. С. 221–229. – Бібліягр.: с. 227–229.

22. **Глебка, П.** Аб мове пачынаючых пісьменнікаў // Пісьменнік і мова : Зборнік артыкулаў, прысвечаных барацьбе за культуру мовы / Пад рэд. А. Александровіча. – Менск : Выд-ва Бел. АН, 1934. – С. 52–58.

23. **Глебка, П.** Аб мове Янкі Купалы // Літаратура і мастацтва. – 1946. – 10 жн.
24. **Глебка, П.** Аб правапісе : выступленне на навуковай канферэнцыі АН БССР па пытаннях сучаснага беларускага правапісу // Глебка, П. Ф. Пытанні гісторыі, філалогіі, мастацтва. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – С. 66–73.
25. **Глебка, П.** Нататкі пра беларускую літаратурную мову // Літаратура і мастацтва. – 1950. – 1 крас.
26. **Глебка, П.** Нататкі пра творчасць Максіма Лужаніна // Узвышша. – 1931. – № 10. – С. 107–142, [С. 140–141 – пра мову твораў М. Лужаніна].
27. **Глебка, П.** Праблемы навуковай работы над перакладным руска-беларускім слоўнікам // Матэрыялы юбілейнай сесіі АН БССР. Студзень 1949 г. / АН БССР. Пад рэд. І. С. Лупіновіча. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1950. – С. 92–101.
28. **Глебка, П. Ф.** Пытанні гісторыі, філалогіі, мастацтва. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975.
29. **Крапіва, К.** Аб прынцыпах удакладнення беларускага правапісу // Літаратура і мастацтва. – 1952. – 9 лют.
30. **Крапіва, К.** Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства // Звезда. – 1972. – 29 сак.
31. **Крапіва, К.** Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы // Настаўніцкая газета. – 1949. – 17 сак.
32. **Крапіва, К.** Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы // Звезда. – 1949. – 15 сак.
33. **Крапіва, К.** Ці будзем мы ездзіць па левым баку // Звезда. – 1979. – 14 чэрв.
34. **Нёман.** – 1997. – № 4. – С. 255.
35. **Носович, И. И.** Воспоминания моей жизни // Нёман. – 1997. – № 2. – С. 175–243.
36. **Носович, И. И.** Воспоминания моей жизни // Нёман. – 1997. – № 3. – С. 180–239.
37. **Носович, И. И.** Воспоминания моей жизни // Нёман. – 1997. – № 4. – С. 194–255.
38. **Русско-белорусский словарь** / Акад. наук БССР, Ин-т языкознания АН БССР ; под ред.: Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебки. – Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1953. – 788 с.
39. **Суднік, М.Р.** Насовіч Іван Іванавіч // Беларуская мова : Энцыкл. / Беларус. Энцыкл. ; пад. рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. Я. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 379 – 382.